



Уляна МОВНА

УКРАЇНСЬКИЙ РОДИННИЙ ТЕКСТ: ВОСКОВА СВІЧКА

У статті досліджується символічна роль воску у контексті родильної обрядовості українців: під час підготовки до народин та народження немовляти, у післяродових діях оберегового характеру, під час ритуального обміну між породіллем та повитухою, хрестин та хрестинного частування, перших ініціаційних обрядів. Виявляється полісемантична варіативність воску в обрядовому житті українського селянства: ритуального символу світла, проєкції небесного вогню, що виконує архаїчну оберегову функцію магічної охорони і порятунку; медіатора переходу породіллі до нового життєвого статусу — статусу матері;

Ключові слова: віск, свічка, український родинний текст, ритуал, хрестини, семантика, медіатор.

© У. МОВНА, 2012

У сенсі окреслення обрядової ніші воску в універсі селянської культури немалої наукової ваги набуває проблема виявлення та визначення міри символічного навантаження воску (воскових свічок) в усіх трьох екзистенційно значущих й переломних моментах людського життя (народження, весілля, смерть), що у традиційній культурі могли існувати лише в рамках ритуалу й оформлювались відповідними ритуалами життєвого циклу людини (родильними, весільними, похоронними); у їх текстах кореспондують різні культурні коди, різні форми символічного відображення знакової мови культури. Саме тому надзвичайно актуальним та посутнім є встановлення й адекватна оцінка семіотичного статусу воску в такому значному фрагменті традиційної символічної картини світу як українському родинному тексті, під яким розуміємо сукупність народних уявлень про народження й початковий етап життєвого шляху людини, визначення (чи навіть програмування) її подальшої долі, а також дотичних традиційних міфо-ритуальних, фольклорних та лінгвістичних конотацій.

Підготовка до народин та народини

Вперше у контексті української родильної обрядовості свічка з'являється ще на етапі підготовки до народин, а саме — в руках баби-повитухи, котра на поклик рідні про допомогу чимскоріш поспішає до роділлі. Родопомічниця несла з собою свічку, аби встигнути засвітити її ще під час потуг й тим самим заздалегідь забезпечити благополучне протікання пологів, полегшити материнські родові муки, благаючи Бога про небесне заступництво для майбутньої матері та її немовляти, що знайшло вияв у хрестинній пісні з Полтавщини:

*В неділю та пораненько
Да біжить Петро по бабусеньку.
А бабусенька готовусенька —
Біжить боса, ще й без пояса,
Що в лівій руці свічку несе,
Правою рукою Бога просить:
Ой, спаси-ж Боже, мою онучечку
І младеньку душечку [18, с. 17].*

На Поділлі у головах жінки, що готувалась народжувати, було прийнято ставити «трійцю» — воскову богоявленську свічку, прикрашену калиною, барвінком та васильком [4, с. 212; 17, с. 8]. Традиція запалювати свічки біля породіллі перед пологами ще сьогодні подекуди жива у пам'яті мешканців Черкаської Наддніпрянщини (с. Пішки Корсунь-

Шевченківського р-ну) [9, арк. 53]. На Кубані, вчасно поспівши на допомогу рожениці, повитуха світила поблизу неї вінчальні або четвергові (страсні) свічки [15, с. 59—60].

На Поліссі здавна задля полегшення, прискорення й успішного завершення пологів повивальна баба запалювала біля породіллі стрітенську свічку¹, свято вірячи у її магічну силу та опікунчий захист. У разі тяжких родин повитуха клала біля роділлі страсну свічку; особливо помічною вважалася свічка, що її світили на дев'ять Страсних й освячували на дев'ять Великодніх церковних службах (с. Солотвин Бердичівського р-ну Житомирської області). А свічка, присутня на 12 Страстях, володіючи надзвичайною магічною міццю, була «помошна» під час перебігу навіть двох чи трьох пологів (с. Станишівка Житомирського р-ну Житомирської області) [13, с. 180]. Поширеність цієї ритуальної практики (і не лише на польських теренах [7, с. 364]) підтверджує наступний пісенний фрагмент:

*Як мене родила,
Сім раз замирала,
Восковая свіча
Всю ночку палала.
Восковая свіча
Всю ночку палала
Смертенная вдежа
В головках лежала*
[12, с. 18; 22, с. 182].

Наведений фольклорний текст образними художніми засобами вказує на лімінальне становище жінки-роженниці, що на час пологів виходила за звичні рамки соціуму, потрапляючи в символічну «порожнечу» на маргінесі двох світів — поміж своїм і чужим, поміж життям та небуттям, а отже перебувала у стані ритуальної смерті, що у кожний момент свого тривання миг втратити ознаки ритуальності, набувши реального втілення, загрожував перейти в інший вимір — у реальну смерть. Закономірно, що у прагматичній (дефініція С. Толстої) «родинних» фольклорних текстів знайшов відображення цей засадничий процес ритуалу народин (як rites de passage взагалі з їх

фазами розходження, переходу та нової інтеграції) — перехід, зміна молодою жінкою, що народжувала, своєї дотеперішньої соціальної ніші на новий статус матері, що за визначенням не міг бути легким й безболісним; тому-то й не дивно, що упродовж пологів «сім раз замирала, восковая свіча всю ночку палала, а смертенная вдежа в головках лежала». Особливо ритуально значущою в цьому ракурсі видається наведена П. Шекериком-Доніківом у розвідці «Родини і хрестини на Гуцульщині» інформація, що «перед злогами вже на тих дньох, ек от кожного часочку жінка має впасти з печі, лагодит собі лудине на випадок смерти... Внесе у хату и покладе на греду, та зсуче свічку до смерти, «смертевницю». При злогах жінка — то одна нога єї на цім, а друга на тім світі...» [29, с. 118].

Воскова свічка в обрядовому контексті народин — цій концептуальній домінанті родинного тексту, на нашу думку, виконує низку злучених поміж собою мультисимволічних функцій. Згідно з міфологічною концепцією трактування першопочатків життя на Землі споконвічно притаманна восковій свічці символіка світла, небесного Вогню — первісного знаку життєдайної та цілющої енергії Сонця, що разом з Водою народжує Всесвіт (макрокосм), проектується на появу на світ, народження нової людини (мікрокосм)². Ще М. Сумцов у відомій розвідці «Про слов'янські народні погляди на новонароджену дитину» зазначав, що «під час пологів знахарка запалює освячену воскову свічку, нібито викликаючи на світ споріднену з вогнем душу дитини» [27, с. 75]. Ця асоціація свічки водночас з вогнем та світлом є прямим корелятом відомого у слов'ян казкового сюжету про отримання кожною людиною при народженні індивідуальної свічі [1, с. 104], оскільки запалена, вона символізує людське життя та людину загалом, а її згасання синонімічно

¹ Стрітенську свічку запалювали під час пологів по всій Європі. Див.: Иванова Ю.В. Обрядовый огонь / Ю.В. Иванова // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. — М., 1983. — С. 121.

² За висловом відомого представника української міфологічної школи І. Нечуй-Левицького, «на думку про сотворіння людської душі з огню навело людей небесне з'явище грому і блискавки в літніх хмарах, звідкіль розвивається початок життя в природі, де в небесному мировому дереві життя... запалюється свічка мирового життя і божественна іскра — блискавка... Тут ми бачимо ту саму ідею про початок мирового життя, як і про початок людського життя...» (Див.: Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. — К., 2003. — С. 133).

смерті. На глибинно-міфемному (парадигматично-му) рівні осмислення та у філософському сенсі свічка недовговічністю свого горіння символізує людську душу, що є лише тимчасово суццою на землі, а тому як символічний аналог, еквівалент людського життя, є щохвилинним нагадуванням людині про тлінність, скороминущість та марність її індивідуального земного існування на противагу безконечності універсального, космічного буття.

Семантичне поле воску (воскової свічки) як ритуального символу світла включає в себе й функцію магичної охорони і порятунку за допомогою прихильних до породіллі та її дитяти світлих вищих сил, певною мірою впливаючи на темпоральну визначеність (тимчасовість) їх перебування у царстві Смерті та спільне безпечне повернення до людського світу у новій якості (матері та нового члена свого роду й сільської спільноти загалом). Свічка як втілення ритуального вогню виконує також і функцію очищення породіллі після пологів, що в народній культурі осмислювались як «нечистий» фізіологічний акт, котрий робив матір (і немовля) «нечистими», а отже й небезпечними для оточуючих та всього живого. Маємо свідчення, що у поляків в середньовіччі розставляли свічки по всіх кутках хати, де перебувала породілля, аби повернути їй втрачену після пологів ритуальну чистоту [31, s. 422].

Післяродові дії оберегового характеру

Наприкінці XIX — на початку XX ст. повсюдно в українців спостерігалася практика залишати на ніч запаленою воскову свічку, коли в хаті перебувала ще не охрещена маленька дитина. Так, на Гуцульщині баба-повитуха, коли «злоги» припадали на нічний час, передавши щойно народжене немовля поліжницці, засвічувала воскову свічку зі словами:

*Засьвічу свічку,
Піду до запічку,
Ладану шукати,
Обкурити хату*

[30, с. 3; 29, с. 131].

Вважалося, що внаслідок цієї дії новонароджений отримувал власного ангела-охоронця («аби приступив ангел Божий»), який стеріг його від лісової бісиці, що прагнула підмінити людську дитину власним дитинчам («одміною», «підмінчем»). Горіння свічки підтримувалося кожної ночі, аж до охрещен-

ня немовляти, оскільки вдень нечиста сила, що боїться світла, вже не мала до нього «моци». Архаїчна оберегова функція свічки (як проєкції вогню) тісно корелює з пізнішими, християнського походження, народними віруваннями, поширеними, зокрема на Поділлі, у те, що новонародженого прилітають охороняти янголи, на честь яких запалюють на вікні свічку й три доби поспіль підтримують її горіння [4, с. 212]. У ритуалі, сплітаючись воєдино, знайшли втілення темпорально неоднорідні пласти народної світоглядної матриці — релікти язичницьких духовних цінностей та церковно-християнські аксіологічні інтерпретації: тут актуалізувались функції воскової свічки як символу світла, світлих сил Добра та Божественного небесного заступництва, вогню як магичного оберегу, оскільки нечиста сила, що неподільно панувала на просторах ночі, боялася роздмуханого полум'я свічки з її катартичною, але й водночас спопеляючою Зло міццю.

Традиційна вимога обов'язково запалювати щонаочі свічку під час перебування у хаті новонародженця, який потребував «хреста», що звичайно давався упродовж наступних двох-трьох днів, щонайбільше до тижня часу, не втратила актуальності й у першій половині XX ст.: вона фіксується сучасними етнографічними записами з Гуцульщини (с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл., с. Виженка Вижницького р-ну, сс. Розтоки, Усть-Путиля, Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл.) [8, с. 358—359, 361, 365] та Бойківщини (Старосамбірський р-н Львівської обл.) [10, с. 615].

Аналогічна ритуальна роль свічки чітко простежується й у народних уявленнях українців Середньої Наддніпрянщини: коли дитина народилась увечері і її не встигли охрестити до заходу сонця чи вона народилася вже після його заходу й ночувала нехрещеною, тоді домашні хрестили на ніч вікна, двері, комин і грубу, накурювали тоєю і світили над дитиною страсну воскову свічку, щоб нечистий не «обмінив». Гасова лампа на цю роль абсолютно не надавалась, оскільки її світло мало не Боже, а нечисте походження, бо, на народне переконання, гас тече з пекла, тому при такому освітленні нечистий обов'язково «обмінить» новонароджену дитину. А коли страсна свічка була невеликою за розмірами і її могло не вистачити до настання дня, тоді доточували непосвяченим воском; при цьому намагалися використати

«чистий» віск, тобто взяти його у такого пасічника, який не «накладає з начистими», а веде бджолярське господарство «по-Божому» (с. Попівка Звенигородського р-ну Черкаської області) [14, с. 169—170]. Щоночі аж до хрестин годилося запалювати свічку в домівках і на думку мешканців Херсонщини, аби нехрещена дитина не була підмінена злими духами [5, с. 102]. Подібно у кубанських козаків у ХІХ — першій половині ХХ ст. було прийнято з настанням темряви запалювати в кімнаті, де перебувало неохрещене немовля, воскову свічку. Її не гасили до самого ранку, вважаючи, що таким чином можна вберегти дитину від зловорожого впливу злих сил та всілякої нечисті [15, с. 59]. Сучасну модифіковану формулу-заборону вимикати світло (а первісно, очевидно, задмухувати свічку), поки дитина не охрещена («не можна гасити світла в хаті, бо кажуть, що дуже до дитини такої, воно ще не має хреста, злі духи приходять»), нотують новітні діалектологічні матеріали з Надсяння (с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської області) [28, с. 231].

Запалювання при народинах воскової свічки, світло якої мало на меті відлякувати демонів, злих духів, нейтралізувати згубний вплив «лихого ока» та людської зависті фіксується і у наших найближчих сусідів — поляків [31, с. 421]. Особливо слідкували за тим, щоб горіли свічки в ніч приходу богинь долі («суджениць») південні слов'яни, які як оберіг клали під подушку новонародженого недогарок свічки [3, с. 568].

Ритуал прощання повитухи і породіллі (ритуальний обмін)

Запалена свічка фігурувала у гуцулів в церемонії прощання («прошшя») повитухи з породіллею, під час якої остання платила за бабування («бабине»). Поліжниця насипала в миску зерно, зверху на нього клала колач, гуску солі та хліб й затикала свічку-«повитицю» («служебницю»). Поверх миски гасдиня клала гроші — плату повитусі за родини. Після взаємних «прошшів» й зливання води на руки породіллі подавала повивальній бабці миску з хлібом, крижмою, грішми та свічкою або лише засвічену свічку з ладаном; обидві жінки тричі цілувались й подавали собі руки над дитиною. Свічку господиня давала за «простибіг», за догляд за нею. Приймаючи заплату, баба відповідала: «Гроші я заробила,

а за хліб, свічку и крижму простибих, най Біх прийме, за твоє и дитини здоров'є. Шоби ти си фупко подужіла, а дитинка мирно та здорова росла, та в шесливости миж людий прийшла» [29, с. 140—141; 30, с. 4]. Тут воскова свічка нарівні з хлібом та полотном сповняла вагоме обрядове призначення жертвенного продукту вищим небесним силам, від волі яких залежало здоров'я матері й новонародженої дитини, щасливе та благополучне прилучення останньої до світу сільської громади, адекватне сприйняття її соціумом однолітків.

Хрещення дитини та хрестинне частування

У багатьох етнографічних районах України воскові свічки відігравали важливу ритуальну роль під час обряду хрестин новонародженого. Так, відомий український письменник та етнограф, уродженець Середньої Наддніпрянщини Іван Нечуй-Левицький у повісті «Старосвітські батюшки та матушки», змальовуючи традиційний народний побут середини ХІХ ст., засвідчив неодмінну присутність свічок під час церемонії хрещення дитини, що зазвичай відбувалася не пізніше, ніж через тиждень після її появи на світ: «Через тиждень, в неділю, отець Харитін запросив гостей на хрестини... Дяк приніс свічки, ризи та хрестильню. Повитуха покликала куму в кімнату й подала їй на руки дитину» [21, с. 153]. Етнографічні записи початку ХХ ст. з Черкащини засвідчують, що тут лише куми несли хрестити дитину до священика, який ставив їх у пару і давав кожному по свічці. Кума розкутувала немовля й голим тримала на руках. Свічки горіли у кумів в руках. Священик починав правити, після чого занурював і охрещував немовля у водній купелі (с. Колодисте Звенигородського повіту) [14, с. 164]. Обов'язкову практику застосування воскових свічок традиційно у церковному, а після заборони чи в разі відсутності церкви у селі в радянський час у домашньому охрещенні новонароджених підтверджують сучасні польові матеріали, які ми отримали під час експедиційних виїздів у Черкаську область. Хрещення дитини у церкві за участю свічок фіксується у сс. Леплява, Горобіївка, Мельники, Яблунів, Полствин, Ковалі Канівського району, сс. Драбівці, Маркизівка, Коробівка, Ковтуни, Богуславець, Гельмязів, Антипівка, Кропивна Золотоніського району [25, арк. 28, 56, 69, 78, 92; 26, арк. 5, 44, 50, 64, 71, 82, 91].

Цікавими, хоча й не одностайними, етнографічними подробицями, характеризуються свідчення мешканців низки опитаних наддніпрянських сіл: «*Батьюшка у церкві світить свічки, дає додому одну чи дві на хрестини, ці посвячені свічки за младенцем, ці свічки потім дома зберігаються*» (с. Горобіївка); «*обов'язково дитину хрестили вдома. Як прийшов той час, що церкви у нас не було, по хатах хрестили тайно, вночі приводили священників. Свічки використовувались під час хрещення, якщо похрестили дитину. Свічка хрещена, що горіла при молитві, як хрестили, ту свічку берегли до весілля, а на весіллі до пари весільних свічок додавали цю свічку, що при хрещенні, «троїцу» зв'язували — її родильна свічка, його і ще свічка, що вінчає священник. Вона завжди стояла у хаті*» (с. Таганча); «*на хрестинах запалювали свічки; хрестини були в церкві, коло ікони підсвічники, ікона Матері Божої, туди ставили свічки, а тут стоїть аналойчик і хрестильниця, і тут хрестять, і тут горить коло його, чимало світять невеликих свічок, таких, як обично ставлять. Як відправляв священник, горіли вони, а тоді тушать і збирають, і складають їх, у церкві оставляють, додому не беруть*» (с. Яблунів); «*як дитину хрестять, то батьюшка із свічкою, а батьки хрещені держать дитину, то як в церкві хрестять, та свічка залишається в церкві*» (с. Ковтуни); «*батьки хрещені тримають свічки, ті свічки остаються вдома для тої дитини*» (с. Богуславець); «*як дитину хрестили, то свічки запалювали в церкві, матері оддають, хрещені батько й мати тримали*» (с. Гельмязів); «*як хрестять дитину, в хаті чи в церкві, то використовують свічки, хрещені батько і мати тримають ці свічки в церкві*» (с. Антипівка); «*як хрестили дитину в церкві, горіли свічки. Куми держать свічку, як я у кумах був, то держав. Лишлась свічка в церкві. Там її купували, там її і лишали, ставили на підсвічник, де свічки горять, як похрестили*» (с. Кропивна).

На Буковині хрестини влаштовували зазвичай через кілька днів після народження дитини, а свічки в руках у кумів були неодмінним атрибутом хрестинного обряду. Так, у с. Черепківці Глибоцького р-ну Чернівецької області в минулому переважала індивідуальна форма кумівства, тобто батьки запрошували лише одну пару кумів. Кожен з них мав прийти на

церемонію зі своєю свічкою, прикрашеною живими квітами й обмотаною домотканим рушником-«утиравником», поверх чого клали великий шматок тонкого білого полотна. Якщо народився хлопчик, то усе це зв'язували синім «курмейчиком», якщо дівчинка — червоним. Цю свічку, що називалася «крижма», батько дитини згодом відносив до церкви [6, с. 263]. З «крижмою» (домотканим полотнищем, яке намотували на свічку), хрещені батьки йшли хрестити народженика й у селах Сторожинецького р-ну. Крижму обвивали навколо свічки і обв'язували стрічкою, а тоді прикрашали квітами василька чи мирта. За місцевим повір'ям свічки, що їх прикріплювали до крижми, необхідно було якнайшвидше спалити, «щоб дитина свою долю швидше знайшла й не залишилась без пари в житті» [16, с. 13; 20, с. 810]. Проте, за традицією, готувати хресну свічку, навколо якої обвивали крижмо й обв'язували його стрічкою, було прерогативою здебільшого кума [11, с. 60]. Ще сьогодні буковинські куми готують крижмо, беруть свічку, полотно, нитки, барвінок, квіти, формуючи «крижму», а потім усією процесією йдуть до церкви хрестити дитину [6, с. 262].

На Буковині та Гуцульщині було прийнято, що батьки новонародженого несли кумам колачі. Воскові свічки фігурували в церемонії віддачі «кумських колачів» у тому разі, коли новонароджена дитина помирала ще перед нею. У с. Луківці Глибоцького р-ну Чернівецької області хресним давали за померлу дитину непарну кількість колачів (три) та свічку [8, с. 368]. Гуцули під час передачі колачів стелили на долівці білу крижму, складали на неї колачі, а зверху ставили горня з водою, перев'язане червоною «волічкою». Світили свічку, яку притулювали до горняти. Присутні батьки дитини і кум (чи кума), до яких прийшли з колачами, вклякали на землю. Батьки давали три колачі за «простибіг» дитини й усі молилися за померлу душу [29, с. 147].

На Поліссі обов'язком кума під час церковного обряду хрестин було встановити на хрестильниці (церковній посудині, яку використовували для здійснення таїнства хрещення) дві свічки і запалити їх (с. Лука Іванківського р-ну Волинської округи — тепер Житомирського р-ну Житомирської області) [13, с. 173].

За традицією, на Поділлі донині кум купує свічку у церкві, а кума несе крижмо і подарунок. Остан-

ня колись намагалася приховати для себе свічки, що недогоріли у церкві під час хрещення, аби використати їх вдома, купаючи власну дитину. Ця, поширена на Хмельниччині ритуальна практика, мала світоглядною підставою народне вірування у намагання нечистого проникнути в купіль немовляти, аби наслати на нього хворобу, тож вогонь запалених воскових свічок володів магічною спромогою відганяти від новонародженого усе лихе [17, с. 14—15]. Неодмінну присутність воскових свічок під час церковного обряду хрестин фіксує народна пісня з Тернопільщини:

*Та ж ми в церкві стояли
І твоє дитя тримали,
І свічки ся світили,
І всі люди ся дивили* [24, с. 258].

У гуцулів традиційно несли дитину до «ирсту» батько, баба-повитуха і куми. Батько лагодив «службу» священику, яка давалась за здоров'я дитини: миску зерна, гуску солі та свічку-«служебницю» («повитицю»). Кум і кума купували полотно на крижму до хреста й сукали по одній восковій свічці-«повитиці», оскільки під час хрещення обов'язково мав горіти вогонь. Крижму разом зі свічкою перев'язували червоною «волічкою». Прийшовши на плєбанію, кума висипала зерно з тайстри у миску священика, клала зверху гуску солі і затикала «служебницю» у зерно; останню засвічувала на столі в кухні, перед дверима кімнати, де хрестили дитину. Після чину охрещення свічки гасили, а «службу» віддавали дружині священика [29, с. 134, 136—137]. Яскравість горіння хрестильних свічок слугувала символічною проекцією подальшої долі новонародженого. Спостерігаючи за свічками упродовж всієї церемонії, присутні виносили однастайний присуд: коли горіли ясно, то немовля буде жити, а як лихо — то помре [23, с. 99]. Ритуальна практика використання свічок під час хрещення збереглася на Гуцульщині до сьогодні. Так, у день хрестин куми несуть «крижму» — відрізи білого полотна, на якому вони тримають дитину під час хрещення в церкві за чотири кінці, присвічуючи свічками (с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської області) [19, с. 157]. Свічки фігурували і на гуцульському хрестинному частуванні («иршені»), яке зазвичай влаштовували увечері. Гості приносили з собою зерно, яйця, масло, колачі. Зерно сипали у миску, всі продукти складали на зерно,

світили свічку й давали поліжницю, яка лежала з дитиною в постелі. При цьому бажали: «*Проше, на шо витекаємо, дай вам Боже шестя, здоров'я и на многа літ з помичьов*». Газдиня брала подарунки, відповідаючи: «*Декуємо. Дай вам Боже здоров'я за ваш прихід и ваш дар на иршене*» [29, с. 139].

Запалені воскові свічки виконували важливу ритуальну функцію на хрестинах у лемків. Спочатку їх тримали в руках куми, а під час занурення дитини у купіль, на столі поблизу ночов, у яких купали немовля, клали хліб із встромленою запаленою свічкою — однією з тих, яку перед тим тримали хрещені батьки [32, с. 73—74]. У даному випадку актуалізувалася семантика хліба як символу життя й мірила вищої духовної досконалості; запалення воскової свічки як еманції душі, духу в певному сенсі символізувало запалення самої «іскри» життя, кладучи початок індивідуальному людському існуванню. За силою горіння хрестильних свічок прогнозували життєву перспективу новонародженого: яскраве полум'я вказувало на подальше життя, а тьмяне віщувало швидку смерть. В основі цієї мантики лежить архаїчне ототожнення душі і життя з вогнем, а свічка як його носій виступає аналогом, мірилом людського буття. На цій же аналогії засноване поширене у східних слов'ян ворожіння з воском і волоссям немовляти в купелі (потоне — помре, не потоне — житиме). Родильні свічки старанно зберігали і в подальшому використовували при ворожінні в кульмінаційних моментах життя — перед Новим роком, напередодні весілля [2, с. 49], а також під час проведення самого весільного обряду [25, арк. 61].

Перші роки життя дитини. Ініціаційні ритуали

Воскова свічка виступала неодмінним атрибутом ініціаційних обрядів, виконуваних над дитиною у перші роки її життя, зокрема обряду «одягання пояса» («заперізування»), що на Буковині традиційно здійснювався із досягненням три—чотирирічного віку. На церемонію, що звичайно відбувалася на Михайлове чудо (6 жовтня), сходилися дві пари хрестильних батьків («нанашків»), що приносили з собою білу шовкову нитку, до якої рідні батьки додавали червону. Нанашки сукали нитку, в'язали на її кінцях три гудзи, начіплювали солодощів та монет (на довге, щасливе, заможне життя) й одягали дитині на пояс. Батьки вносили свічку, яку старший нана-

шко (їх весільний батько) тримав при хрещенні. Дитина ставала на коліна перед іконами, двоє нанашків палили свічку через її праве плече (тут «праве» як член відомої опозиційної пари «праве» / «ліве» на мисленнєвому рівні ототожнювалось з поняттям добра, праведного життєвого шляху людини; окрім того, очевидно, спостерігаємо вияв розповсюдженого народного уявлення, що справа за плечами людини перебуває ангел, а зліва — біс. — У. М.), а третій лив на чоло свячену воду. Старший нанашко приказував: «Най тебе усі сили небесні благословляють. Ми, що вели тебе до Христа, Господу Богу, Цареві нашому і життя твоє даємо. Як архистратиг Михаїл побідив зло, так най цей оперізувальник, оснащений Михайловим знаменем, убиває у тобі всяку сатану». Після цього гасили свічку, розв'язували пояс й давали його до рук дитині [16, с. 40—41]. Свічка як втілення духовного світла та символ Вищої небесної благодаті у цьому ритуальному контексті підсилювала магічні властивості пояса, відомого своїми апотропеїчними властивостями засобу, оберегу як від зовнішніх злих сил та дій, так і зла в самій людині.

Висновки

У контексті родильної ритуалістики яскраво виявляється полісемантична варіативність воску в обрядовому житті українського селянства. Тут і забезпечення переходу породіллі до нового життєвого статусу — статусу матері, тобто благополучного протікання пологів з метою полегшити родові муки, прихилення небесного заступництва для майбутньої матері та її немовляти, оскільки семантичне поле воскової свічки як ритуального символу світла, проєкції небесного вогню включає в себе архаїчну оберегову функцію магічної охорони і порятунку, зокрема й від підступів нечистої сили, що страхалася полум'я свічки з її катартичною, але й водночас спопеляючою зло міццю; тут і символічне ототожнення воскової свічки водночас з вогнем та світлом — її запалення як еманції душі, духу в певному сенсі символізує запалення самої «іскри» життя, кладучи початок індивідуальному людському існуванню, а згасання синонімічно смерті; тут і актуалізація семантики духовного світла та небесної благодаті, потужних люстраційних можливостей в обрядовій ситуації очищення за допомогою

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 2 (104), 2012

горючої свічки породіллі після пологів, що в народній свідомості осмислювались як «нечистий» фізіологічний акт, а також обрядового призначення як жертвенного продукту Богу та вищим небесним покровителям людини.

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу / А.Н. Афанасьев. — М., 1994. — Т. 1.
2. Байбури А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбури. — СПб., 1993.
3. Белова О.В. Свеча / О.В. Белова, И.А. Седакова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. — М., 2009. — Т. 4. — С. 567—573.
4. Борисенко В. Родильні звичаї та обряди / Валентина Борисенко // Поділля: історико-етнографічне дослідження. — К., 1994. — С. 211—217.
5. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців / Валентина Борисенко. — К., 2000.
6. Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів. — Чернівці, 2006.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. — К., 1991. — Т. 1.
8. Гвоздевич С. Из польових записів про родильну обрядовість / Стефанія Гвоздевич // Діалектологічні студії. 6. Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації. — Львів, 2006. — С. 357—368.
9. Горошко Л. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. (польові матеріали 2008 р.) / Леся Горошко // Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 466 г.
10. Гузій Р. Родильні звичаї та обряди на Старосамбірщині (за матеріалами польових досліджень) / Роман Гузій, Леся Горошко // Народознавчі зошити. — Львів, 2010. — № 5—6. — С. 611—617.
11. Кожолянюк Г. Етнографія Буковини / Георгій Кожолянюк. — Чернівці, 2001. — Т. 2.
12. Кондратович О. Українські звичаї: Народина. Коса ж моя... / О. Кондратович. — Луцьк, 2007.
13. Кравченко В. Вогонь. Матеріал зібраний на Правобережжі / Василь Кравченко // Первісне громадянство. — К., 1927. — Вип. 1—3. — С. 147—181.
14. Кримський А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного / Агатангел Кримський. — Черкаси, 2009.
15. Куракеєва М.Ф. Традиції и інновації в восприятті огня и воды казаками Верхнего Прикубанья / М.Ф. Куракеєва // Етнографіческое обозрение. — М., 2002. — № 3. — С. 57—68.
16. Маковій Г. Очі згори. Народознавчі новели / Гарафіна Маковій. — К., 1996.
17. Маховська С. Народина на Хмельниччині / С. Маховська // Березина. — 2011. — № 1. — С. 5—24.

18. Милорадович В.П. Сборник малорусских песен Лубенского уезда Полтавской губернии / В.П. Милорадович // Сборник ХИФО. — Харьков, 1897. — Т. 10. — С. 1—223.
19. Мисюк І. Гірська веселка / І. Мисюк. — Снятин, 2009.
20. Мойсей А. Звичаї та обряди, пов'язані з народженням дитини в українців та румунів Сторожинецького району / А. Мойсей // Народознавчі зошити. — 2011. — № 5. — С. 806—812.
21. Нечуй-Левицький І. Старосвітські батюшки та матушки: повість-хроніка / Іван Нечуй-Левицький. — К., 1985.
22. Ой не коси, бузьку, сіна. Народні пісні Покуття / зап. К. Смаля. — Снятин, 2008.
23. Онищук А. З народного життя гуцулів / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. 15. — С. 90—158.
24. Пісні Тернопільщини / упоряд. С. Стельмащук, П. Медведик. — К., 1989.
25. Польові матеріали автора 2009 з Канівського р-ну Черкаської області.
26. Польові матеріали автора 2010 з Золотоніського р-ну Черкаської області.
27. Сумцов Н.Ф. О славянских народных воззрениях на новорожденного ребенка / Н.Ф. Сумцов // Журнал Министерства народного просвещения. — М., 1880. — № 212. — С. 68—94.
28. Хомчак Л. Матеріали до етнолінгвістичного словника родинної обрядовості Надсяння: родильний обряд / Л. Хомчак // Діалектологічні студії. 8. Говори південно-західного наріччя. — Львів, 2009. — С. 199—237.
29. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів / Петро Шекерик-Доників. — Верховина, 2009.
30. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 / Володимир Шухевич // Матеріали до української етнології. — Львів, 1902. — Т. 5.
31. Kopalinski W. Słownik symboli / W. Kopalinski. — Warszawa, 2006.
32. Reinfuss R. Śladami Lemków / Roman Reinfuss. — Warszawa, 1990.

Ułana Mowna

ON UKRAINIAN NATAL TEXT: A WAX CANDLE

In the article has been considered a symbolic role of wax in the context of Ukrainians natal ritualism, i. e. during preparation to childbirth and delivery as well as postnatal acts of protective character, in the course of ritual exchange between a lying-in woman and a midwife, in christening and baptismal treating and first rites of initiation. Polysemantic variability of wax in ritualistic life of Ukrainian peasantry has been exposed — wax as ritual symbol of light, as projection of Heavenly Fire with its archaic protective function of magical guardment and salvation, as a mediator in passage of woman in childbirth to her new life state — that of a mother.

Keywords: wax, candle, Ukrainian familial text, rite, christening, semantics, mediator.

Уляна Мовна

УКРАИНСКИЙ РОДИННЫЙ ТЕКСТ: ВОСКОВАЯ СВЕЧА

В статье исследуется символическая роль воска в контексте родильной обрядности украинцев: во время подготовки к родам и рождения ребенка, в послеродовых действиях оберегового характера, во время ритуального обмена между роженицей и повивальной бабкой, крестин и крестинного угощения, первых инициационных обрядов. Отображается полисемантическая вариативность воска в обрядовой жизни украинского крестьянства: ритуального символа света, проекции небесного огня, который исполняет архаическую обереговую функцию магической охраны; медиатора перехода роженицы к новому жизненному статусу — статусу матери.

Ключевые слова: воск, свеча, украинский родинный текст, ритуал, крестины, семантика, медиатор.